

Alisher Navoi va Hamza Fansuriyning tasavvufiy she'rlarida "Yo'l" so'zining qiyosiy tahlili

Utkurova Gulzoda Qahramonovna
2-kurs talabasi,

Sharq filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Ilmiy rahbar: Ph.D Ismatullayeva N.R.

Email: guliutkurova@gmail.com

Telefon raqam: +998974779117

ANNOTATSIYA

Maqolada Turkiy xalqlar mutafakkir Alisher Navoiy va Malay mumtoz so'fiy yozuvchisi Hamza Fansuriyning ijodiy kamolotining ijtimoiy-marifiy va badiiy-estetik omillari, birinchidan, Qur'on va Sunnatni mukammal o'rganib, butun hayotlari davomida islom shariatining bu ikki mo'tabar manbasiga og'ishmay amal qilganliklari, ikkinchidan, buyuk islom mutafakkirlari, tasavvuf allomalari asarlarini mutolaa qilganliklari hamda ulardagi g'oyalarni muttasil rivojlantirib, asarlarida yuksak badiiy talqin etilgani bir-birlariga qiyoslanib tadqiq qilinadi.

Shuningdek, Alisher Navoiy va Hamza Fansuriyning e'tiqod, shariat arkonlariga qanday amal qilganliklari, mutafakkirlar o'qib o'rgangan tafsir va hadis kitoblari, tasavvuf allomalarining asarlari haqida so'z yuritiladi. Diniy-ma'rifiy va falsafiy-irfoniy g'oyalarni yuksak darajada badiiy talqin etgani asarlarining tahlili orqali dalillanadi.

Kalit so'zlar: tariqat, tasavvuf, ma'rifat, Haq yo'li

O'zbek mumtoz adabiyotining islomiy asoslarga tayanishi uning milliyligini inkor etmaydi. Ulug' shoir-u adiblarimiz asarlarini milliy tilda yozgani, ularda turkiy millatga xos e'tiqod, ruhiyat, dunyoqarash aks etgani buning isbotidir. Adabiyot ijtimoiy voqelikni badiiy aks ettirsa-da, uning asosiy tasvir obyekti insondir. Inson ruhiyati, e'tiqodi, hayot tarzi, ma'naviy olami, ibratli umr yo'lini butun murakkabligi, ziddiyati bilan obrazli tasvirlash orqali shaxs kamoloti va jamiyat ravnaqiga xizmat qilish adabiyotning asl mohiyatini tashkil etadi. Hazrat Alisher Navoiy asarlari sharq islom adabiyotining yuksak namunalari. Buyuk mutafakkirning badiiy ijodda kamolot darajasiga ko'tarilishida quyidagi ijtimoiy-ma'rifiy va badiiy-estetik omillar asos-zamin bo'lgan:

1. Qur'on va Sunnatni mukammal o'rganib, butun hayoti davomida islom shariatining bu ikki mo'tabar manbasiga og'ishmay amal qilgani.

2. Buyuk islom mutafakkirlari, tasavvuf allomalari asarlarini o'rgangani hamda ulardagi g'oyalarni muttasil rivojlantirib va boyitib, asarlarida yuksak darajada badiiy talqin eta bilgani.

3. O‘zi mansub turkiy xalqning, o‘zbekning tarixini mukammal bilgani, butun ijodiy-ilmiy salohiyatini millatning or-u nomusi, shon-u sharafini himoya qilish, yuksaltirish yo‘liga safarbar eta olgani.

Navoiyga o‘zining she‘r-u ruboiy yoinki, to‘rtliklari bilan teng keladigan mumtoz malay adabiyotiga peydevor qo‘ygan shaxs Hamsa Fansuriyni tenglashtirishimiz mumkin. Sababi ikkala shoir ham zullisonayn shoir, tariqqat yo‘lini tutgan shaxs sifatida adabiyot tarixida iz qoldirishgan.

Buyuk shaxslarning eng katta tashabbusi bu - o‘z ona tillarida ilk nazmni boshlab berganliklari edi. Navoiy turkiy tilda ruboiy yozgan bo‘lsa, Fansuriy esa malay tilida she‘r yozgan. Yoinki, badiiy-irfoniy adabiyotga nazar tashlasak, turkiy olamda Alisher Navoiyning she‘r ritmi, jazbayu hassosiyat, axloq tarbiyasida turkiy evrilishining guvohi bo‘lamiz. Malay adabiyoti ham bundan mustasno emas. Malay til orqali tasavvuf hikmatlari xalq yuragiga Fansuriyning oson va qiymatli yozilgan she‘rlari ila kirib keldi. U ilmiy va falsafiy an‘analarning asoschisi, o‘z davrining ma‘naviy islohotchisi edi. Qolaversa, uning she‘rlarida tavhid ruhi bevosita qalamga olingan edi.

Mutasavvif shoir tasavvufiy maslak va tushunchalarni bemisl san’atkorlik bilan ifoda etdi. Avvalo, mumtoz adabiyot, xususan, Alisher Navoiy ijodiyoti Alloh taologa muhabbat, Unga chin qullikning ifodasidir. Aslida bu asarlar bani basharning nafsini tanishi hamda ma‘rifatulloh va ishqullohga erishishini ko‘rsatadi, biroq bu talqinlarda turkiy ruhning mavjudligi muhimdir. Navoiy adabiy tilda forsiy va arabiy so‘zlarni keng qo‘lladi va ta’kidlash joizki, ularning turkiy tilda ishlatilishini qonunlashtirdi. Biroq unda turkiy tasvir va talqin hamisha ustuvor bo‘lgan. Avvalo, Navoiy Yaratuvchi, Birubor Alloh taoloni ba‘zan turkiy Tengri lafzi bilan ataydi.

*Tengri chun odamni maxluq ayladi,
O‘zni oshiq, oni ma‘shuq ayladi*[1: 181],

– satrlarida shoir Yaratuvchi, Odam, ishq, oshiq, ma‘shuq haqida komil bir tasavvur uyg‘otgan. Adabiyot hamida axloqqa erishish, xotami nabiylar Rasululloh (s.a.v) xulqi bilan xulqlanishdir. Albatta, bu insonning foniy dunyodagi ma‘naviy valodati hisoblanadi. Ushbu ma‘naviy safar natijasida hadisi sharifda aytilganidek: “Allohga xuddi Uni ko‘rib turgandek, agar sen Uni ko‘rmasang, U seni ko‘rib turgandek ibodat qilishga, ya’ni Ehsan maqomiga erishiladi. Shu ma’noda tariq, tariqat tasavvufda bir istilohdir. Navoiy tariqat mazmun-mohiyatini turkiy —

“Yo‘l” so‘ziga yuklaydi. Va uning asarlarida “yo‘l” istiloh darajasiga ko‘tarilib, hatto — “Haq yo‘li”, “Tengri yo‘li” birikmalari ham qo‘llaniladi. “Mahbub ul-qulub”da o‘qiymiz: “Tavakkul Haq yo‘lida vosita asbobin raf” qilmoqdur va vasila hijobin daf qilmoq... Tavakkul ahlikim, maqsud vodiysig‘a qadam qo‘yubdurlar yo‘l zodi Haq xoni ehsonidin bilibdurlar”.

Aynan Hamsa Fansuriyning “Qayiq” she’rida ham “Yo‘l” so‘zi istiloh darajasiga ko‘tariladi:

*Inilah gerakan suatu madah
mengarangkan syair terlalu indah
membetuli jalan tempat berpindah
di sanalah i'tikad diperbetuli sudah.*

Tarjimasi:

*Bu, ehtimol, bir madhiya
She'r yozish eng go'zali
Ko'chib o'tgan yo'lingni to'g'vila,
E'tiqoding to'g'rlandi o'sha yerda.*

Ya'ni, Haq yo'liga o'tgan inson o'z-o'zidan yaxshi bo'lib qolmaydi, u e'tiqodini mustahkamlashi uchun yurayotgan yo'lini to'g'ri tanlashi lozimligi yuqoridagi she'rda ko'rsatilgan.

Xuddi shunday ma'no beruvchi ikki misra Navoiy e'tiqod (tavhid) bilan amal (shariat) uyg'un bo'lishi shartligini quyidagicha talqin etadi:

*Eyki debsenkim, bilay tavid sirridin xabar,
Sha'rdin nekim tajovuz ayladi – ilhod bil[7,385].*

Ya'ni tavidni – Alloh taoloning yagonaligi sirini anglamoqchi bo'lgan kishi bilsinki, shariat chegarasidan chiqsa, yo'ldan adashadi.

Navoiy ijodiyotidagi ma'no va hol uyg'unligi, tasvir va bayon sehri ham turkiy tilning imkon va imtiyozlarini ko'rsatib berdi. Asarlari bilan tasavvufiy she'riyat obrazlar olamini kengaytirib, lirik qahramonning ruhiy rutbasini yuksaltirdi. “Siroj ul-muslimin”, “Nazm ul-javohir”, “Munojot” kabi asarlari ham diniy tasavvurni badiiy tafakkur vositasida shakllantirishga xizmat qilganligi ma'lum. Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” hamda “Xamsa” tarkibidagi dostonlari esa epik tafakkur kengligi, turkiy ruhiyatning ustunligi bilan ajralib turuvchi sanoqli asarlardandir.

Fansuriyning “Savdo-sotiq”, “Qayiq” she’rlarida tafakkur tushunchasida diniy muammolar, xususan, inson va uning Xudosi o’rtasidagi munosabat haqidagi fikrlar toifasini ko’rsatadi, Navoiyning so‘fiyona yozilgan asarlaridagi kabi insonning ruhiy rutbasi zinopoya singari o‘tib borishini bilvosita ko‘rishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarni umumlashtirgan holda, Navoi va Fansuriy turli zamon, makonda ijod qilgan bo‘lsalarda, ular islom ma’rifati asoslarini adabiy-estetik mezon bilib, asarlarida yuksak badiiy talqin etish barobarida, muqaddas dinimiz arkonlariga bir umr mukammal darajada amal qilib yashaganlar. So‘fiylik ta’limotining unsurlari o‘z asarlarida bevosita talqin qilinganligini “yo‘l” so‘zi orqali yuqoridagi keltirilgan birlashtiruvchi baytlar orqali talqin qilishimiz mumkin. Biroq bu mavzu dengizdan bir tomchi hisoblanib, Navoiy va Fansuriy hayoti, ijodi va asarlari qiyosiy tahlillarga muhtoj.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy A. Lison ut-tayr. MAT. 12-tom. - Toshkent. Fan, 1996.
2. Navoiy A. Hayrat ul-abror. MAT. 7-tom. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Jabborov N. Alisher navoiy ijodining islomiy-ma’rifiy asoslari. Ilmiy maqola. Toshkent: Fan, 2023.
4. Nuraini H. A. Mannan. Karya sastra ulama sufi aceh hamzah fansuri bingkai sejarah dunia pendidikan. Substantia, Volume 18 Nomor 2, Oktober 2016
5. Abdul Hadi. Hamzah fansuri penyair sufi aceh. Buku perpustakaan. 1978.
6. Syed Muhammad Haguib al-Attas. The mysticism of Hamzah Fansuri. London. 1966.
7. <https://prpm.dbp.gov.my/CarianBestari?mode=ext&keyword=baqi>
8. file:///C:/Users/NOVO/Downloads/2_5350652115414952644.ms.uz.pdf